

Quan la ciència-ficció va confinar els catalans

Una de les novel·les pioneres de la ciència-ficció en català, ‘Retorn al sol’ (Voliana Edicions, 2018), de Josep Maria Francès, confinava els catalans a Subolesa, una ciutat subterrània creada en una immensa cova sota el massís de Montserrat. Un experiment que permet a l’autor fer sàtira de la humanitat, en general, i de la societat catalana, en particular.

Per Àlex Milian / @alexmilianbeser

Som a l’any 233 de l’Era Profunda (EP) o Era Nova. És a dir, 233 anys després que un bon nombre de catalans es posés a recer dels efectes mortals d’una glaciació baix d’Olesa de Montserrat i la muntanya màgica, en una gran cova que es va anomenar, per raons òbvies, Subolesa.

Aquest és l’escenari de *Retorn al Sol*, una novel·la pionera de la ciència-ficció en català que Josep Maria Francès (Lleida, 1891-Mèxic, 1966) va publicar el 1936 i que anticipa en certa manera una guerra civil. La novel·la va arribar a les llibreries pocs mesos abans del 18 de juliol del 1936, però explica una revolta d’una minoria de la població contra el sistema democràtic i lliure —tot i les lògiques incomoditats de viure soterrat— de Subolesa. “En la seva frenètica escomesa contra la Llibertat —escriu l’autor sobre els revoltats—, creien de bona fe que era per la Llibertat que morien...”

Procedent d’una família de militars castellans, Josep Maria Francès i Ladrón de Cegama va ser un conegut cupletista i redactor del diari *La humanitat*. En català va escriure també *La rossa de mal pèl* (1929) i *La guerra dels sants* (1932), però *Retorn al sol* seria l’última. Després de la Guerra Civil, Francès s’exilià a Mèxic i allà publicà només en castellà. Entre d’altres obres seves destaca *Vida y muerte de Julio César* (1958), *El hombre que volvió del cielo* (1963) i, el 1962, unes memòries titulades *Memorias de un cero a la izquierda*.

El món subterrani

Retorn al sol és filla del període d’entreguerres —tothom recorda la Gran Guerra i molts s’ensumen ja la Segona Guerra Mundial— i això marca també la trama. La glaciació que obliga més de dos milions de catalans a entaforar-se sota la muntanya de Montserrat és producte d’un enginy bèl·lic. Francès recorda que “la guerra és sempre covarda (...) i obeint-ne la crida humana, hom va arribar a l’extrema perfecció en l’Art d’assassinar grans masses indefenses”. Qui finalment ho va aconseguir va ser un científic que fabricà una arma amb amoníac. “Un dels savis desnaturalitzats que es consagraren en aquell temps a tan vil tasca va descobrir un producte capaç de despol·lar el planeta en vint-i-quatre hores, mitjançant l’emissió de núvols, invisibles i inalterables”.

Un accident ho va precipitar tot: “Les enormes reserves d’amoníac que va agabellar la nació posseïdora del secret, començaren, hom no sap com, de volatilitzar-se i la temperatura terrestre acusà un descens que no era prou a compensar la força del Sol canicular. I d’una manera lenta, però fatal, el globus terraquí començà de glaçar-se talment com degué esdevenir-se a les primeries del quaternari”.

Per sort, poc temps abans de començar la glaciació, els catalans havien fet una troballa que donaria aixopluc a bona part de la ciutadania: “El massís de Montserrat era buit de sota! La seva

cresta de gegantins pans de sucre servia de coronament a una mena d'estoig, d'espaventable cabuda, perfectament capaç per als dos milions i escaig d'ànimes que residien a Barcelona capital i comarques del seu departament”.

Francès, però, descriu que el ritme de la glaciació no va ser tan instantània com es pensava i els catalans es van dirigir cap a Olesa de Montserrat, on hi havia l'entrada cap a Subolesa: “En tres mesos, tota la població, grans o petits, rics o pobres, religiosos o seglars, militars o civils, van trobar-se a cobert a les entranyes de la terra”.

Aquest període els va donar marge per anar preparant una cova amb les condicions indispensables per a viure: “Hom havia assegurat la respiració mitjançant una xarxa d'enormes canons que al cim més alt de la muntanya de Montserrat captaven l'oxigen de l'atmosfera i després de submergir-se en la doble crosta de glaç i de pedra, desembocaven al descomunal subterrani”.

Les dimensions de la cova anirien millorant amb els anys, però en aquell moment el principal avantatge de la gruta eren les seves dimensions: “Hi havia una incommensurable cova, en forma de mitja taronja, d'un diàmetre de deu quilòmetres i un alçària de dos a tres-cents metres. La volta, de granit, era gairebé llisa i recordava molt el cel dels antics. D'aquesta cova central partien diverses galeries que anaven a morir en coves

Josep Maria Francès

menors, per bé que la més petita abastés les dimensions del vell Teatre Olympia, el Gran Price i l'Estadi de Montjuïc plegats. El conjunt afectava, en el mapa que va ésser traçat seguidament per competents cartògrafs, la configuració d'un estel de cinc puntes”.

Sàtira social

Josep Maria Francès va subtitular *Retorn al sol* com *Novel·la de fantasia i sàtira*. Efectivament, l'humor i la paròdia de la societat i la política del moment són dues claus del llibre. L'argument posterior serà una barreja poc elaborada de fulletó sentimental i intriga política, però Francès, sens dubte, no està tan interessat a ordir una trama complexa sinó a esbremar les possibilitats fantàsiques i satíriques de la situació grotesca que implica un confinament subterrani durant dos segles.

Així, Francès descriu una etapa de convivència difícil durant anys, perquè els confinats enyoraven el sol i “l'Era Precedent —Cristiana o vulgar, digueu-li com vulgueu—”. Lògicament, “hi hagué lluites, disturbis, polèmiques i cops de ganivet” però “aquella gent que patia, encara, d'insolació, va anar morint. I vingué dia que tots els subolesencs foren autòctons, nascuts a sota terra i perfectament adaptats a les noves condicions de vida”. Nadius subterranis. I llavors aparegué una figura que va saber adaptar la tecnologia a l'entorn, inventà un sistema artificial de dia i nit; un fals cel estrellat i un sistema ideal de vida a Subolesa, en Carles Narbona.

Narbona “va reeixir a disciplinar la caòtica organització primitiva”: “Investit de plens poders pel Municipi Lliure, va sumar els elements dispersos, va coordinar possibilitats, obtingué resultats a desdir, de l'utilatge, del foc, de l'aigua i de la pedra. Descongestionant uns nuclis per a reforçar-ne d'altres, millorà la higiene, la sanitat i la convivència”.

I un món nou va generar una nova moral.

A Subolesa no hi havia “por a les mirades indiscretes”. A sota de Montserrat, “una feminitat nua o mig vestida —vestit del tot no hi anava ningú— era quelcom tan natural que no podia excitar els instints”.

Les discussions polítiques no arriben mai a la violència, a Subolesa. Així ens ho presenta Francès al començament, tot i que finalment s'aixecarà una revolta provocada per l'ambició d'alguns polítics i el descontentament d'alguns habitants. Com passava a Catalunya, i arreu del país, en aquell moment, a Subolesa hi ha dos “ateneus” on es reuneixen els ciutadans d'idees oposades: els del Club “Nitros” i els del “Plutos”, però, fins i tot quan “les polèmiques no eren massa cordials”, “la indignació se'ls encalmava de pressa”. A Subolesa “el Sol no escalfava els caps i tot acabava →

Les coves del Salnitre, a Collbató, podrien haver inspirat a Josep Maria Francès la ficció d'una gran cova sota el massís de Montserrat.

→ sempre bé”, escriu Francès en un dels molts jocs de paraules que omplen la novel·la.

El cas és que, “lliures de problemes socials”, “sense el soroll dels carrils, ni dels avions, ni dels autos, amb una jornada curta de treball fàcil, ben pascuts, ben dormits i ben satisfets, els naturals de Subolesa gaudien pràcticament de normes de vida molt superiors a les que hauria pogut somiar la soferta humanitat antiga”.

Efectivament, “el treball dur el feien gairebé tot les màquines”, però tots cobraven el mateix. Els subolesencs i les subolesenques —aquesta duplicació no la fa l'autor— practiquen gimnàstica tots els dies: “Eren una cinquantena i llurs cossos, elàstics i vincladissos, realitzaren, durant set quarts d'hora, a l'uníson, complicats exercicis amb una naturalitat corprenedora”.

Tots dinaven junts el mateix: El dinar era “col·lectiu, com totes les coses a Subolesa. Per a cada vint o trenta estatges hom disposava una taula de grans dimensions”. Era l'únic àpat del dia i estava “integrat, principalment, per carnes espècies de xampinyons i la polpa d'una planta, de la família de les algues, que creixia sota les aigües del Gran Canal”. Apunta Francès que, “aquesta menja submarina era força nutritiva i es paia molt bé”.

Teòricament, només es bevia aigua. “La llei seca, a Subolesa, no obeïa al caprici d'un legislador entestat a enriquir els contrabandistes. S'imposà tota sola tan bon punt es va haver consumit el darrer litre d'alcohol importat de la superfície”. Però després sabrem que no és ben bé així i que hi ha racons de Subolesa més foscos que d'altres. Simplement, “el vici a Subolesa no era estrident”. Era en “laberints infrasubterrànics” on “s'hi amagaven mitja dotzena de llocs que hauríem pogut anomenar de perdició, si no fos que tenia privat de perdre's una gent que no es podia moure d'allà on era”. La cosa semblava limitar-se a “tres o quatre cabarets, on la joventut s'esbargia honestament, bevent aigües ferruginoses”, però, en realitat, a la quarta cova, “les coses canviaven d'aspecte” i “els caus eren més repel·lents i els que hi concorrien no tastaven l'aigua de la Font del Ferro” sinó que “algú destil·lava clandestinament l'alcohol que poguessin contenir l'espert i la fusta, així com una espècie molt rara de xampinyons, que ningú no volia per indigestos”.

En aquesta societat ideal —o gairebé—, Francès hi situa dues històries: un amor impossible entre el successor del savi Narbona (l'home que ha de sacrificar la seva vida pel bon funcionament de Subolesa), i una telefonista, i una intriga política que revolta una part dels subolesencs contra les institucions.

Llàstima que Francès es deixés portar per uns instints xenòfobs que el porten a identificar els revoltats amb un col·lectiu descendent dels immigrants espanyols i genèricament anomenat “murciàns”, un nombrós grup que es resisteix a parlar el català i a barrejar-s'hi. Uns prejudicis que l'autor no resol en explicar que, en realitat, era gent “bona però díscola” que “s'entestava a no merèixer l'organització essencialment llibertària del país només per això. Per l'abandonament, per la desesperança en què durant 233 anys havia viscut submergida”.

Alguns autors, com Maria Dasca a “La immigració com a fenomen en la literatura catalana”, a la revista d'història cultural *Cercles* interpreten que es tracta d'un paral·lelisme amb la política catalana del moment i, en aquest cas, del lerrouisme: “el *murciano* és tractat com un individu fàcilment manipulable per part de Lerroux”.

El fet és que l'autor acaba castigant tota la societat subolesenca i només surten del cau la parella protagonista i el ximplet del poble. ●